

Donatie ork. St. Bala

(10)

DOSAR

C.H.G.

- Mem. Heourt

Report on the restoration of the old church

1928

1928

13 Martie 1928
La Com. M. Istoric
N. Guin

R A P O R T .

ASUPRA RESTAURARII BISERICII DE LA MANASTIREA
NEAMTULUI CLADITA DE STEFAN CEL MARE IN ANUL 1427

Ma
Sia Creat
O. Lehner

25.11. 1928

TEHNICUL Nr. 36/1928
25.11

MINISTERUL ÎNSTRUCȚIUNII ȘI CULTELOR
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE
Nr 00101 * 26 JAN 1928
REGISTRATURA.

Domnule Președinte,

Înainte de a începe orice lucrare la Biserica Mănăstirei Neamțului care era acoperită în întregime cu tencuială, a trebuit conform prevederilor Comisiunii Monumentelor Istorice, să cunoaștem exact cum a fost acest monument, atuncia când a fost înălțat de Stefan cel Mare, și dacă tencuiala care acoperea complet fațadele Bisericei, de sus până jos, nu ascundea crăpături care ar fi putut, periclita soliditatea ei și dacă sub această tencuială nu se va descoperi un anumit mod de construcție și de decorațiune interesant în punctul de vedere arheologic și artistic. Toate aceste lucruri trebuiau să fie cunoscute pentru a se ști de mai înainte ce fel de lucrări ar reclama acest monument. -

În campania anului 1926 am început lucrările de cercetare pornind de la turla Pantocratorului a cărei ziduri le-am cojit complet de tencuială, și am constatat că ea este întreagă construită cu materiale aparente cu piatră și cărămidă smălțuită și că această construcțiune este autentică din timpul lui Stefan cel Mare., bogăția de materiale descoperite dovedeau că Biserica a fost cea mai importantă din Bisericile Marelui Domn. -

Aceste considerațiuni și dorința de a cunoaște mai departe și cât mai curând aspectul exterior al întregii clădiri m'ar fi îndemnat să urmăresc fără întârziere cercetările începute, însă am băgat de seamă că frumosul material care se desvăluise fiind în multe părți foarte deteriorat de intemperii nu permitea a continua mai departe cercetările începute cu lucrătorii inapți, pentru a săvârși o lucrare atât de meticuloasă și atât de gingașă, fără a mă expune la stricăciuni ireparabile. -

Pentru a înlătura o asemenea eventualitate am amânat cercetările începute pentru a pregăti pe câțiva lucrători dintre cei mai îndemânateci pe care-i întrebuițasem la Biserica Precista

din Bacău și la Biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț, pentru ca să pot continua lucrările în mod mai sigur și cu toate precauțiunile necesare în campania anului 1927 la Biserica Mănăstirei Neamțului.

Aceste împrejurări au făcut că continuarea lucrărilor de cercetare s'a întârziat și că în campania anului acesta a trebuit să mă mărginesc numai la desvăluirea completă a Bisericii care s'a săvârșit cu cea mai mare îngrijire, dar întreruptă în mai multe rânduri din motive de control, de cercetări, de dificultăți de transport, de vreme rea, etc, etc.

Cu toate acestea, lucrările din campania anului curent au permis descoperiri foarte importante și întocmirea unor relevouri precizise. Am înmănat Domnului Drăghiceanu, Secretarul Comisiunii, o serie de fotografii și o parte din relevouri care permit Comisiunii a-și da seamă de importanța cercetărilor făcute, care pe de o parte, limpezesc complet unele chestiuni încă nehotărâte până acuma, și pe de altă parte să scoatem la iveală și alte chestiuni noi care nu au putut să fie studiate mai profund din cauza lipsei de constatări palpabile.-

Toate aceste chestiuni voi căuta a vi le supune printr'un memoriu amănunțit sprijinit de relevouri și de desene complete prin fotografii care vor înlesni pe cât se poate păreriile Comisiunii .-

Înainte însă de a vă prezenta lucrări complete care cer timp și reculegere, am crezut absolut necesar să vă comunic imediat câteva din rezultatele cercetărilor făcute care vor servi de temelie discuțiilor și unei hotărâri de principiu care sunt numai de atribuția și de competența membrilor Comisiunii Monumentelor Istorice atât în ceea ce privește Biserica Mănăstirei Neamțului, în special, cât și bisericile Moldovești din secolul al XVI-lea în general.-

Biserica Mănăstirei Neamțului prezintându-se după mine, ca fiind cea mai întreagă și cea mai de seamă din Bisericile înălțate de Stefan cel Mare, îmi permit a atrage atențiunea Comisiunii Monumentelor Istorice asupra unor concluziuni care mi-au

fost suggerate de cercetările făcute până acuma.-

1.- Examinarea pereților exteriori unde se constată o continuitate de ocnițe mari și mici, de brăie de cărămidă smălțuită și a frizei de discuri smălțuite care se repetă în mod uniform de jur împrejurul clădirii și lipsa de întrerupere în zidărie sau de vr'un racord la zidăria dintre naosul și pronaosul sau în oricare altă parte, dovedesc că biserica întreagă a fost începută și edificată pe planul care există astăzi, și construită dintr-o singură bucată (afară de vestmântăria care este adăosă, mult posterior și care depărează cu totul clădirea.-

2.- Panourile care cuprind și încadrează ferestrele ogivale de piatră sculptată din fațadele nord și sud, panouri care sunt alcătuite din două rânduri verticale de cărămizi smălțuite și care se unesc între ele deasupra ferestrelor cu un arc tot ogival de cărămidă smălțuită, nu pot aparține decât clădirii primitive, fiindcă fac parte din construcțiunea proprie al edificiului, iar ferestrele ogivale de piatră cuprinse în acest cadru sunt atât de bine potrivite și așezate în acest cadru de cărămizi smălțuite, încât este greu de admis că ele nu ar fi aparținut construcțiunei primitive sau c'ar fi fost adăogate .-

3.- Anomalii Cu toate acestea dacă facem o comparație între fațada sud și fațada nord, vedem că aceste două fațade au fost concepute astfel ca să aibă fiecare câte trei panouri egale care să cuprindă fiecare câte o fereastră ogivale de piatră încadrate la fel între rânduri de cărămizi smălțuite, unite deasupra ferestrelor. Aceste trei ferestre de la ambele fațade laterale ale Bisericii trebuie să corespundă atât cu diviziunile planului cât și cu diviziunile fațadelor atât la nord cât și la sud și a trebuit în mod necontestabil să fi fost astfel prevăzute în proiectul conceput de maistrul clădirii spre a fi simetrice și a fi executate așa cum ^{am} arătat și cum era rațional să fie.-

Execuțiunea însă a fațadelor așa cum a fost desigur proiectate de la început, a fost greșită la executarea lucrării prin neobservațiunea axelor acestor rânduri verticale de cărămizi

smălțuite care erau destinate să formeze panourile și cadrele și ferestrelor, căci panoul din fațada sud care se află lângă contrafortul dinspre absidă este, fără nici un motiv, mult mai îngust decât celelalte de pe aceeași fațadă și arcul ogival de cărămidă smălțuită care unește rândurile verticale acestui panou este și el mult mai ascuțit decât celelalte arcuri și se vede că fereastra care a fost să fie acolo neîncăpând, s'a tăiat din acest picior vertical ca să se așeze o fereastră și că acea fereastră care o vedem desaxată a fost adăosă mai pe urmă, fiindcă din cauza greșelii inițiale nu s'a putut pune o fereastră la fel cu celelalte două și probabil că nici nu s'a pus.-

Această bănuială că s'a înfăptuit acolo o greșeală grosolană în timpul construcției Bisericii este adevărată prin faptul că privind fațada nord, observăm o altă greșeală și mai importantă aceia care constă în omisiunea completă a celor două picioare verticale de cărămidă smălțuită pe care le întâlnim greșite și dezaxate în fațada sud, dar care totuși există în fațada sud, pe când în fațada nord ele nu există de loc. În acelaș timp, în fațada nord găsim o fereastră simetrică și corespunzătoare la aceea din fațada sud, și această fereastră este și ea înființată posterior și construită tot în acelaș mod stângaci și tot cu material prost de cărămidă și tencuială.-

De aci reiese că constatând aceste greșeli și privind celelalte ferestre atât de bine așezate, atât de logic și de perfect încadrate între rândurile verticale de cărămizi smălțuite, atât de logic cuprinse de arcul ogival de cărămidă smălțuită, conchidem că ferestrele de piatră au fost așezate tot de meșterii lui Ștefan cel Mare dar că în acelaș timp ei au făcut două greșeli importante de construcție neobservând în unele părți execuțiunea lucrării cum a fost concepută, și care neobservare a făcut pe lucrători executanți ca să suprimă două ferestre acolo unde trebuia să fie și că neputându-le așeza le-a suprimat. Această greșeală producând bine înțeles, de lipsa de lumină în biserică, s'a găsit mai târziu un meșter nepriceput care a spart acole cele două ferestre posteriore pe care le vedem astăzi.-

La absida r. la parinte aratat (cazmare no murelelor)
 Căci este la totă lăstărea din vreme. În fața
 suru și la t. f. g. și succasa - cum vorbesc ei în
 spate
 (caz la camere monicidului)
 sau parca mure
 pe parțile
 (caz la camere monicidului)

4.- Ni se pare însă evident, că la clădirea Bisericii ferestrele ogivale de piatră nu au fost așezate odată cu zidăria de la pereți și că s'a menajat, după cum se obișnuia, de altfel, golurile necesare pentru ca ferestrele să fie așezate pe urmă, și că acest obicei era motivat dintr'o măsură de precauțiune și de prudență pentru a feri colonetele din mijlocul ferestrelor, ciubuțele și treflele de la partea lor superioară, ca să nu fie lovite și deteriorate de manopera lucrătorilor zidari. Putem deci învinui lipsa de supraveghere pe șantier, sau a sculptorilor care au făcut ferestrele, sau schimbării unei echipe de lucrători, și cred că trebuie să ne oprim la probabilitatea logică întemeiate pe motive raționale de greșeli de construcție și fiindcă ferestrele de piatră au fost așezate ~~o~~am pe la terminarea zidăriei în golurile prevăzute mai de înainte. Fără a rătăci prin ipoteze care nu se sprijinesc pe nimica, cred că putem afirma până la dovada contrarie, că o Biserică de a lui Stefan cel Mare clădită la 1497 putea foarte bine să aibă ferestre ogivale cu trefle și cu colonete, .A

Această părere se poate foarte lesne dovedi prin studiul înrăurărilor artei ogivale la noi mai ales când am face o apropiere a Bisericilor noastre Moldovenești urmărind mersul cronologic al artei ogivale, la noi în Moldova, în Ardeal, în Polonia și în regiunile Adriatice, studiu care nu s'a stabilit încă.

5.- Din cercetările făcute la Biserica de la Mănăstirea Neamțului reiese și o altă problemă foarte interesantă care se pune: este aceea a zugrăvelei exterioare și ne putem întreba, cu drept cuvânt, dacă rămășițele de pictură pe care le întâlnim acolo sunt de pe timpul lui Stefan cel Mare sau dintr'o epocă mai recentă.

După părerea noastră, Biserica lui Stefan cel Mare și toate bisericile lui Stefan cel Mare au fost destinate ca să fie zugrăvite în exterior, însă cele mai multe din ele au rămas nezugrăvite, unele chiar neisprăvite, și rămâne a se ști dacă Biserica de la Mănăstirea Neamțului a fost zugrăvită de la început și în ce fel a fost zugrăvită? .-

Aceste chestiuni, este bine înțeles că rămân deocam-

dată însemnate cu un punct de întrebare ? Iată însă ce am constatat: cele două rânduri de ocnite de subfriza de discuri smălțuite, ocnite pe care le-am examinat cu atenție, sunt tencuite cu o tencuială dură de var alb amestecat cu pleavă subt care nu există nici o urmă de zugrăveală, și subt acea tencuială nu se mai află ? decât numai un alt strat de tencuială mai nisipoasă amestecată cu păr de vacă. La o serie de ocnite mari și mici de pe fațada sud, am găsit urme de picturi unele foarte bine conservate care sunt făcute pe stratul de tencuială de var gras amestecat cu pleavă adică pe tencuiala cea dură făcută, vădit, pentru a primi picturi.

Asemenea urme de zugrăveală le-am găsit la vrei 12 ocnite mari și la vreo 20 ocnite mici și cuprind busturi de sfinți cu nimburi aurite.-

Picturile aceste nu sunt de o puritate atonică desăvârșită, însă, este incontestabil că sunt frumoase și că par a fi executate de mâini deosebite : figurile, bărbile și vestmăntele cum se obișnuiau printr'o tradițiune veche.-

Aceste picturi părăduni-se foarte interesante, și cu toate că am oarecare experiență în examinarea zugrăvelilor bizantine din diferite epoce, cred că interesul deosebit care-l prezintă, cere ca ele să fie examinate de un specialist, însă de specialistul cel mai capabil pe care îl cunoaște Comisiunea.-

6.- În ceia ce privește decorațiunea exterioară a Bisericeii în urma cercetărilor pe care le-am făcut la Biserica Mănăstirei Neamțului și apropiindu-le de alte cercetări pe care le-am făcut în mai multe rânduri pe la unele Biserici a lui Stefan cel Mare și a lui Petru Rareș am ajuns a fi convins, cu o certitudine a aproape desăvârșită, că toate aceste Biserici au fost complet zugrăvite pe dinafară și că fețele pereților de piatră brută care le vedem astăzi, nu au fost făcute ca să rămână aparentă, după cum am împărtășit și eu mult timp această eroare, și că acești pereți au fost meniți să fie zugrăviți.-

Si iată motivele care m'a îndeamnă astăzi către această părere :-

Zidăria de piatră brută care o regăsim astăzi la unele

De ce stratul de zugrăveală de subfriza este înțesat ?

Monumente vechi de pe aiurea și de la noi, și care au fost făcute ca să rămâie aparentă, nu este comparabilă cu aceia de la Biserici-le lui Stefan cel Mare și Petru Rareș, ea este aiurea altfel pusă în operă, de altă calitate de material, și se vede bine că acolo s'a urmărit și s'a îndeplinit un efect decorativ, de culoare sau un efect de contrast de construcțiune, care procedează de la aceeași concepțiune ca și apreaiajul modern de piatră detalie combinat cu cărămidă și moellons, pe când este greu de susținut că pereții de piatră brută pe care-i găsim la Biserici-le noastre din Moldova pot corespunde la aceeași concepțiune, care nu se potrivește nici ca material care este aci, de o calitate cu totul inferioară, nici ca culoare care este urâtă, nici ca punere în operă al acestui material, care este incert în toată puterea cuvântului. -

Tot odată dacă observăm că cozile de piatră detalie de la colțuri și de la contraforți sunt necioplite și neregulate, este probabil că aceste părți de piatră neisprăvite a fost lăsate astfel fiindcă erau destinate a fi acoperite în parte cu tencuiala. Dovadă este că la Neamț se vede că conturul harpelor au fost rectificat de mână cu linie de vopsea neagră ca să mărginaască tencuiala pereților până la piatră și în afară de această constatare am regăsit în mai multe Biserici, între altele, la "Probota" și la "Precista" din Bacău, urme de complectarea sistemului de construcțiuni și chiar aparatului de cărămizi, printr'o simulațiune de zidărie zugrăvită pe care am remarcat la mai multe Biserici.

Nu dădusem până acuma importanța care cred că se cuvenea acestei imitațiuni de zidărie, fiindcă urmele descoperite de mine atuncia, erau prea infime acolo unde le întâlnisem și nu mi îngăduiau ca să cînchid la un sistem decorativ preconcept sistematic și generalizat. -

Aci, la Mănăstirea Neamțului descoperim că acest sistem de decorațiune arhitectonică este aplicat în așa măsură și în așa fel, încât nu ne mai putem îndoi, și să credem că el este numai o fantezie izolată și mult mai modernă, sau c'ar fi o reconștiuțiune posterioară zugrăvită, a unei zidării aparente care ar fi fost deteriorată cum am presupus până astăzi. -

Aceste urme
nu se găsesc
decît pe
zidăria de
cărămidă.

Atât la Neamț cât și la Precista din Bacău această imitație de cărămizi se găsește pe acelaș strat de tencuială pe care sunt zugrăviți și sfinți, adică cum am spus mai sus pe rândul al doilea de tencuială de var gras cel amestecat cu pleavă care se găsește așezat imediat peste primul strat de tencuială gri, nisipoasă, amestecat cu păr de vacă care vine deadreptul peste zidăria de piatră brută numai ca să astupe golurile dintre pietre.-

Examinand cu multă minuțiozitate aceste tencueli, am putut conchide că aceste zugrăveli sunt foarte vechi. La Neamț și la Precista nu mă pot pronunța deocamdată dacă această decorațiune este de pe timpul lui Ștefan cel Mare, dar în tot cazul ea nu poate fi cel decăt de pe timpul urmașilor săi imediați. Deși regăsim acelaș lucru la "Progota" nimica nu ne autoriză a hotărâ dacă acest sistem de zugrăveli a început să se întrebuițeze numai de la domnia lui Petru Rareș sau dacă sub Ștefan cel Mare sau mai de mult și mai târziu nu s'a urmat decăt o tradițiune începută sub domnia lui Ștefan cel Mare sau poate chiar mai înainte.-

Tot ceea ce se poate afirma cu siguranță, este că decorațiunea despre care vorbim se găsește totdeauna aplicată pe singurul strat de tencuială pe care se putea zugrăvi și că dedesubt acestor tencueli nu se găsesc niciodată urme de picturi sau zugrăveli, ci numai un strat de tencuială grosolan destinat numai, o repetăm, a acoperi golurile dintre pietre, pe când peste aceste zugrăveli se găsesc adeseori mai multe rânduri de tencuială și de vâruială (La Progota când am făcut releveul acestei biserici și am găsit frumosele mobile pe care le-am adus la București, am găsit vreo trei, patru rânduri de tencueli peste urmele unor zugrăveli imitând cărămizi și după mine, nu rămâne nici o îndoială că această decorațiune de zidărie zugrăvită aparține unui sistem tradițional foarte vechi.-

Din aceste constatări făcute la Bisericile mai sus citate și mai cu seamă la Biserica Mănăstirei Neamțului acest sistem decorativ de complectare de rectificare al Arhitecturii se relevă în întregul său la fațada dinspre apus, al Bisericii și chiar la celelalte fațade, și privind rectificarea cu negru a

complet fals

stratul de tencuială de cărămizi este p. subțire și aplicat direct pe zidăria de cărămizi.

La felă
Progota
Războieni

restul
de tencuială

exact imită
numera
de cărămizi

harpelor, de piatră detaliu, de la colțurile clădirii și de la contraforți, completarea judicioasă și adoptarea vădită unui sistem decorativ zugrăvit care se armonizează atât de perfect cu decorațiunea de cărămizi smălțuite toate aceste nu dovedesc după mine decât că decoratorul care a fost chemat să zugrăvească biserica în exterior a vrut sau poate chiar a fost însărcinat să rectifice lipsurile, greșelile neglijențele zidarilor. Ași zice chiar mai mult decât atât, că rectificarea pietrelor și completarea decorativă al Arhitecturii a fost lăsate pe seama decoratorului, și relevând enormele greșeli de construcție pe care le întâlnim chiar la Biserica Mănăstirii Neamțului, greșeli de natura acelor pe care le-am semnalat mai sus, așa fi foarte dispus a admite că a fost o tradițiune sau chiar o necesitate, ca Maistrul lucrării, (le maitre de l'œuvre) el însuși a făcut să se rectifice lucrarea sa în părțile greșite de lucrători inabili, și dacă s'a ajutat de decorator ca să-și completeze opera așa cum o concepușe, este poate că nu a putut s'o înfăptuiască așa cum ar fi dorit din cauza numeroaselor neajunsuri de care s'a lovit: lipsa de timp, inferioritatea de material, lipsa de lucrători destoinici, etc, etc.

În ceea ce mă privește, ca om de meserie, această ipoteză mi se pare foarte verosimilă, fiindcă am fost întotdeauna impresionat de timpul prea scurt în care Stefan cel Mare înălța o biserică și de numărul Bisericilor înălțate în acelaș timp, (de multe ori într'un singur an) și nu am perdut nici odată din vedere acest fapt caracteristic și unic, decât ori am avut a studia vreo biserică a lui Stefan cel Mare.

Îmi permit a atrage atențiunea Comisiunii asupra părerilor pe care le-am expus mai sus și rog cu stăruință a le avea în vedere de pe acuma și când vor urma studii mai amănunțite despre Biserica de la Mănăstirea Neamțului.

Sunt încredințat că numai prin analiza minuțioasă al Arhitecturii, modului de construcție, și a condițiunilor în care s'a edificat Monumentele noastre, se poate ajunge la adevăruri precise și indiscutabile, asupra cărora dovezile scrise lipsesc sau de multe ori sunt vagi sau chiar eronate.

Cred mai degrabă
în interior a
reparați
le cărămizilor.

Q

La biserica de la Mănăstirea Neamțului în special în decursul studiilor noastre vom recurge foarte adeseori la unele ipoteze din domeniul pur constructiv care nu se pot adeveri decât prin argumente și dovezi tehnice netăgăduite.

La Biserica Mănăstirii Neamțului nu s'a făcut încă nici un studiu grafic asupra ușilor și ferestrelor și nici asupra profilelor. Aceste studii puse în comparație cu cele care se vor face la alte monumente care sunt înrudite cu această biserică, ne vor aduce cu o precizie absolută la concluziuni importante pe care astăzi nu le putem decât bănuși. Deocamdată pentru a ne da seamă la câte cercetări și la câte feluri de cercetări vom fi obligați a recurge vom continua a expune constatările încă foarte superficiale, pe care le-am făcut până acuma asupra acestei biserici.

Decoratiunea ceramică de la turla Pantocratorului și de la corpul Bisericii.

Turla Pantocratorului este solidă ca construcțiune și este autentică din timpul clădirii Bisericii.

Însă ea, de sigur, a trebuit să sufere foarte mult în exterior de intemperii și probabil și de foc. Această parte a Bisericii a suferit și din cauza reparațiunilor, și din încercări de restaurare care trebuiesc studiate cu precizie și amănunțit. Un astfel de studiu nu s'a făcut decât în parte și dacă am lăsat la urmă pentru a vorbi de turla Pantocratorului și dacă am cuprins în decorațiunea ceramică a Bisericii, intențiunea noastră a fost să stabilim mai întâi oarecari raporturi de similitudine și de deosebiri, care există între partea superioară și cea inferioară a Monumentului.

Cărămizile smălțuite sunt aproape toate de aceeași dimensiune, circa: 30 cm. lungime $6\frac{1}{2}$ grosime, 15 cm. lățime, afară de cele de la pilaștrii absidelor care sunt teșite.

În partea inferioară, adică la soclu și până la streșină, coloarea cărămizilor smălțuite sunt în general galben și verde alternat cum se arată în desen. Inegalitatea de culoare care se observă acolo în multe părți nu se poate atribui decât arsurii, care a dat pe alocuri un galben mai palid sau mai roșcat, un verde mai

slab sau mai închis.-

La turlă însă, printre cărămizile smălțuite verzi și galbene în majoritate mult mai închise decât cele de la friză, se mai găsesc și cărămizi de altă culoare : brun-roșu, verde închis și albastru-verde . Aceasta ar dovedi că a fost în acea parte o intențiune de o varietate mai mare de culoare sau de decorațiune mai bogată.-

Discurile smălțuite de la corpul clădirei sunt și ele galbene și verzi, diametrul acestor discuri sunt aproape uniform din aceiași dimensiune, care variază între 18 și 20 cm., ele sunt juxtapuse și colorile alternate. Ele în majoritate sunt plate cu un nasture la mijloc și de o secțiune variabilă cum se arată în desene .-

Printre aceste discuri se găsesc unele cu desene geometrice, și cu ornamente pe care nu le-am întâlnit încă la Bisericile lui Stefan cel Mare pe care le cunosc.-

La discurile de la friza bisericeii, ornamentele care se văd sunt foarte variate, unele par a fi inspirate de la săpăturile în lemn care se regăsesc în mobilierul Bisericeii de artă rustică, drepte sau din arcuri de cerc care se întretaie. Altele se leagă mai de aproape cu decorațiunea ceramică propriu zis, și sunt în două culori : verde și galben, sau brun și galben, aceste ornamente având puțin relief, diferența de culoare între fund și ornament este, de multe ori datorită numai prin depunerea smălțului mai gros în părțile adânci. Pe aceste discuri vedem rozase sau rinseuri cu frunze care șerpuesc pe marginea discului formând o bordură ca la farfuriile, altele sunt decorate cu liniuțe și puncte în relief așezate daacurmezișul razelor discului.-

În rezumat, decorațiunea discurilor aparține în general unor motive foarte cunoscute și la noi și aiurea, deși unele fac parte din arta ceramică locală și altele amintesc arta ceramică occidentală și orientală. În sfârșit sunt discuri care cuprind desene geometrice numai scrijelate și prezintă un aspect mai primitiv și mai rustic.-

La turla Pantocratorului, discurile sunt așezate în

mod neregulat ele sunt mai mici decât cele de la friza bisericii și diametrul lor variază între 14 și 19 cm. Aceste discuri de la turlă prezentându-se în general într'o stare mult mai bună de conservare decât cele de la Biserică, ne întrebăm dacă ele nu au fost reîncoite?

Trebue să mai remarcăm că discurile de la turlă nu posedă pe dânsele nici un fel de desen sau de ornament însă în varietatea lor de culcare găsim toate gamile de tonuri : de la brun închis, carmin închis și roș violet, și de la verdele albastru închis, bronz negru, până la albastru verziu.

Cele mai multe dintre aceste discuri sunt în perfectă stare și rostuite cu var ; din această cauză aspectul turlei pare a fi fost restaurat, deși în partea nord care a suferit mai multe de intemperii se vede că ocnitele de la bazele turlei care sunt de cărămidă roșie obișnuită sunt în stare proastă. În tot cazul diferența de diametru și de culoare a discurilor precum și așezarea lor în mod neregulat constituie un punct pe care trebuie să-l notăm.

Cornișa turlei este de piatră cu profil ogival în câteva locuri stricată, efritată din cauza calității pietrei, sau focului. Turla a fost întreg tencuită cu ciment chiar și cornișa și cadrele ferestrelor, care posedă un mic ciubuc pe care nu l'am studiat încă fiindcă pe unele locuri tencuiala de ciment nu se poate coji, decât cu mari dificultăți, și nu pot preciza dacă ciubucile sunt de piatră sau de ciment.

Tencuiala care se află în fundurile ocnitelor și firidelor de la turlă este aceeași tencuială dură de var ca aceea care se găsește la corpul clădirii unde ea este zugrăvită pe alocuri cu sfinți.

Urme de pictură sau zugrăveală nu s'a găsit la turlă.

Cele două cornișe de la bazele turlei sunt de piatră și profilitate.

Nu m'am atins încă de învelitorile acestor baze ele sunt astăzi acoperite cu tablă ; studiul acestor părți care trebuie făcut cu o deosebire îngrijire poate aduce lămuriri foarte import-

ante.-

Concluziuni din lucrările de cercetare care s'au efectuat până acuma la Biserica Mănăstirei Neamțului se constată că Biserica este solidă în întregime, că numai cele două crăpături care se văd astăzi la absida altarului și la absida nord și la fereastră nord (refăcută) se cer reparațiuni de repriză a zidăriei, aceste crăpături nu provin din tasarea sau deplasarea fundațiilor care sunt sănătoase și pot proveni numai din accidente exterioare, din cutremur sau trăsnet cum s'a întâmplat la altar. De altfel, aceste crăpături care nu se cunoșteau până acuma și nu s'au descompert decât după cojirea completă a tencuelilor nu prezintă nici o gravitate și se pot repara ori când.-

Concluziunea cea mai de seamă este în primul rând că Biserica de la Mănăstirea Neamțului se adiverește astăzi a fi Biserica cea mai importantă și cea mai completă din Bisericile lui Stefan cel Mare din Moldova și că ea reclamă fără discuție o restaurare completă, și o monografie specială pe care le merită în toate punctele de vedere.-

Programul lucrărilor viitoare, ar trebui să fie repartizat pe mai mulți ani potrivit cu resursile bugetare și ar cuprinde :

- 1.- Desființarea părților adase posterior, care nu sunt istorice și care desfigurează Monumentul: ca frontonul și vestmântăria. Facerea de ³ schele.
- 2.- Refacerea învelitorii și restaurarea turlei, Pantocratorului, înlocuindu-se cărămizile și discurile care sunt stricate sau care lipsesc.
- 3.- Curățirea ciubucelor și cornișelor de piatră și completarea lor în părțile care lipsesc.
- 4.- Înlocuirea ferestrelor din lemn cu ferestre de fer cu geamuri groase și apărătoare de sârmă.
- 5.- Refacerea învelitoarei la corpul Bisericei.
- 6.- Restaurarea și curățirea cornișei și a frizei de discuri smălțuite înlocuindu-se discurile care lipsesc.
- 7.- Restaurarea ochișelor mari și mici de la partea superioară a

Bisericeii precizându-se un mod de reparația picturilor și mai cu seamă de conservarea zelor existente.

8.- Retencuirea ocnitelor și feridelor acolo unde tencuiala este stricată.- ⁸

9.- Retencuirea a părților pereților de piatră brută în modul cum se va discuta și hotărâ de Comisiune.- ⁹

10.- Rostuirea cărămizilor și a discurilor care se află în bună stare se va face cu var gras alb sau cu un amestec de var cu praf de piatră și ciment cum s'a făcut la Precista din Bacău.- ¹⁰

11.- Restaurarea ferestrelor ogivale de piatră și așezarea unor ferestre de fer cu geamuri groase, apărate printr'o rețea de sârmă. ¹¹

12.- Reparația crăpăturilor prin repriză și reînșesarea zidăriei. ¹²

13.- Curățirea soclului.- ¹³

14.- Rostuirea contraforților și a colțurilor de piatră precum și întregului aparat de piatră cioplită și celui de cărămidă acolo unde este necesar.- ¹⁴

În rezumat. Pentru partea exterioară care cuprinde tot ce este zidit cred că trebuie să ne marginim la o restaurare sobră fără a ne permite reconstituțiuni dubioase.-

Cu toate acestea cred că nu trebuie să ne marginim la simple reparațiuni obișnuite de pură conservare în părțile unde certitudinea ne permite a restaura.-

În ceia ce privește învelitoarele cred că trebuie ca lucrările de restaurare să meargă până la o reconstituțiune, ca să căutăm a reda acestui Monument aspectul pe care l'a avut în liniile lui cele mari. Subsemnatul este de părere ca în restaurarea Monumentelor Istorice când se întâmplă că trebuie să refacem complet o parte care a fost complet distrusă și de care Monumentul nu se poate lipsi, el trebuie să fie reconstituit pe cât se poate așa cum a fost, și potrvit cu elementele pe care le posedăm, însă dacă partea reconstituită, trebuie să se armonizeze cu Monumentul, totuși trebuie să se recunoască că partea reconstituită aparține epocii noastre, și că ea este o reconstituțiune care nu se poate confunda cu părțile autentice.-

Interiorul Bisericeii nu prezintă nici un semn de stri-

căciuni. Pictura care se vede astăzi pare a nu fi foarte veche, ea în tot cazul nu este din Secolul al XVI-lea; nu am făcut acolo nici o cercetare, însă este cert, dacă considerăm importanța descoperirilor la părțile exterioare ale Bisericii, că și pereții interiori ne pot revela surprize și mai interesante, poate și mai interesante decât cele descoperite la episcopia de la Roman.-

În această privință suntem de părere ca primele cercetări în interiorul Bisericii să se înceapă odată cu cercetările care se vor face la picturile exterioare, însă de un specialist pictor, cu desăvârșire priceput și cu multă prudență, și la cazul în care nu s'ar descoperi nimic, să se păstreze pictura actuală.-

Neamt - pinnas -

st. 1926

TECHNICAL DRAWING
5747

